

ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ-ЕКОНОМІСТІВ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ

Ірина КОБИЛЯНСЬКА, Олександр КОБИЛЯНСЬКИЙ

В статті розглядаються наукові та методичні засади формування у майбутніх економістів культури безпеки у фаховій підготовці.

The article deals with the scientific and methodological foundations for the formation of future economists safety culture in professional training.

Постановка проблеми. Україна зробила свій цивілізаційний вибір і підписала угоду про асоціацію з Євросоюзом, яка передбачає поглиблену економічну та політичну інтеграцію на засадах сталого розвитку до 2020 року. Перехід до демократичної і правової держави, ринкової економіки, наближення до світових тенденцій економічного та суспільного розвитку зумовлює потребу в значній модернізації економічної освіти на сучасному етапі розвитку нашої країни. Водночас актуальними залишаються проблеми убезпечення людини та суспільства загалом в умовах зростання техногенної небезпеки виробничого та побутового середовища. Через недооцінку чи ігнорування проблем безпеки щорічні втрати людства перевищують 10% глобального валового продукту.

Сучасна структура економіки України не відповідає потребам людини, не забезпечує нормальних умов життя. Потреба цілеспрямованого формування культури безпеки пов'язана з активною розробкою та впровадженням нових технологій, дедалі більшим техногенним навантаженням на довкілля та людину, появою та поширенням нових видів небезпек: екологічних, інформаційних, релігійних, соціальних, військових тощо. Під час фахової підготовки у майбутніх економістів повинна бути сформована мотивація щодо посилення особистої відповідальності за забезпечення гарантованого рівня безпеки функціонування об'єктів галузі, матеріальних та культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв прийнятної ризику.

Аналіз актуальних досліджень. Поєднання понять «культура» і «безпека» вперше було здійснено Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) в 1986 році в процесі аналізу причин і наслідків аварії на Чорнобильській атомній

електростанції [5]. У доповіді МАГАТЕ було визнано, що саме відсутність культури безпеки стала однією з причин трагедії. Поступово цей термін почали розповсюджувати на усі сфери людської діяльності та застосовувати як до окремої людини, так і до суспільства в цілому. У багатьох країнах проблема формування культури безпеки стала предметом уваги влади, а державними органами з регулювання безпеки вона визнана одним з основних стратегічних напрямів їх діяльності.

Питання формування культури безпеки знайшли відображення у працях багатьох закордонних, українських науковців і провідних економістів, зокрема Л. Буєвої, Ю. Воробйова, С. Данченка, М. Зоріної, Ю. Іванова, В. Мельника, В. Мошкіна, І. Немкової, Р. Цалікова.

Мета статті – дослідження практичних аспектів формування у майбутніх фахівців-економістів культури безпеки.

Виклад основного матеріалу. Людство відповідно до розробленої у 80-х роках ХХ століття німецьким вченим У. Беком соціологічної теорії сучасного суспільства вступило в нову фазу свого розвитку, яку можна назвати «суспільство ризику». Але в Україні при створення безпечних умов життя та діяльності людини продовжує використовуватися концепція «абсолютної безпеки», яка приваблює своєю гуманністю, але може обернутися трагедією для людей, бо забезпечити нульовий ризик у складних системах неможливо з огляду на відсутність технічних і економічних передумов для цього.

Діяльність людини поєднує її біологічну, соціальну і духовно-культурну сутність. Вона виникає як засіб перетворення природи у предмети споживання, створення культури, засіб задоволення потреб людини. Результат цієї взаємодії змінюється в широких межах: від бажаного, позитивного, до катастрофічного, який може супроводжуватися загибеллю людей і руйнуванням компонентів середовища. Адже, з кожним роком мотивування діяльності дедалі більше ускладнюється, зростає роль свободи вибору, оцінювання та особистої відповідальності. Об'єктивно існуючі невизначеність, конфліктність, нестача інформації на момент оцінювання, прийняття фінансово-економічних рішень,

неоднозначність прогнозів, зміни як в оточуючому середовищі, так і в самій системі, еволюційні трансформаційні процеси, нестача часу для наукового обґрунтування значень економічних і фінансових показників і підтримки прийняття відповідних рішень породжують ризик, яким обтяжені всі суб'єкти господарювання.

Формування в молоді свідомого та відповідального ставлення до питань особистої та колективної безпеки, набуття вмінь щодо виявлення та оцінки потенційних ризиків небезпеки, шляхів попередження та захисту, оперативного реагування та ліквідації наслідків прояву небезпек сприятиме кардинальним змінам щодо впровадження норм соціальних стандартів життя та безпеки в Україні.

Для встановлення дефініції «культура безпеки» потрібно проаналізувати поняття «безпека» та «культура». На сьогодні існує велика кількість визначень культури. У словнику С. Ожегова культура (від лат. culture – «обробляти») визначається як «сукупність досягнень людства у виробничому, громадському та розумовому відношенні; високий рівень чого-небудь, високий розвиток, уміння (культура виробництва, фізична культура тощо)» [6, с. 268]. За словником іншомовних слів «культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людським суспільством і характеризують певний рівень розвитку суспільства, розрізняють матеріальну і духовну культуру; рівень, ступінь розвитку, досягнута в якій-небудь галузі знання або діяльності (культура праці, культура мови тощо)» [10, с. 266]. Отже, там, де є людина, її діяльність, відносини між людьми, там і є культура. Матеріальна та духовна культура, як і культура в цілому, передбачають перетворювальну людську діяльність, у результаті якої, з одного боку, створюються цінності культури, а з іншого, культура сприяє засвоєнню цінностей, розвитку та формуванню особистості.

Відповідно, культуру можна представити як поєднання системи знань, умінь і навичок, особистісних якостей і системи цінностей. Загальна культура реалізується через професійну діяльність особистості, а без високої загальної

культури особистості неможливе якісне здійснення професійної діяльності. Саме в професійній діяльності кожен працівник прагне проявити себе, досягти високих результатів, розвинути свій творчий потенціал.

На думку М. Брушлинського, «безпека – стан захищеності об'єкта захисту, при якому значення всіх ризиків не перевищують їх допустимих значень» [1]. Дослідники Є. Желібо та В. Зацарний вважають, що «безпека – це ступінь свободи від ризику або ж відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди життю та здоров'ю людини за будь-яких умов існування або збалансований відповідно до експертної оцінки стан людини, соціуму, держави, природних, антропогенних систем тощо» [2]. У іншому навчальному посібнику Є. Желіби зазначено, що «безпека – такий стан будь-якого об'єкта, за якого йому не загрожує небезпека, або стан діяльності, за якого з визначеною ймовірністю враховано прояв небезпек або ж відсутня надзвичайна небезпека, або збалансований, за експертною оцінкою, стан людини, соціуму, держави, природних, антропогенних систем тощо» [3].

Культура безпеки визначається як «рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значущістю забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистісних і соціальних цінностей, безпечної поведінки в повсякденному житті та в умовах небезпечних та надзвичайних ситуацій, рівнем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності» [8]. Отже, метою сучасної освіти в галузі розвитку культури безпеки є формування відповідно до сучасних вимог компетенцій, знань та вмінь студентів щодо визначення загальних закономірностей виникнення і розвитку небезпек, надзвичайних ситуацій, оцінки можливого негативного їх впливу на життя і здоров'я людей, вибору правильної поведінки для забезпечення як індивідуальної безпеки, так і колективу чи соціуму в цілому.

У природі та суспільстві всі явища взаємопов'язані та взаємообумовлені, тобто кожне з них має певні причини і наслідки, тому методологічним принципом безпеки життєдіяльності є системний підхід. Основним методом

системного підходу є системний аналіз — сукупність методологічних засобів, які використовують для підготовки та обґрунтування рішень стосовно складних питань, що існують або виникають у системах [7].

Кожна система є сукупністю взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють між собою з метою досягнення певних цілей. До таких складових належать не лише матеріальні об'єкти, а й відносини між ними. Системи мають свої властивості, які не характерні для елементів, що її утворюють. Будь-яка система є складовою іншої, а окремі елементи її можна розглядати як самостійні системи.

Системність є загальною властивістю матерії, формою її існування; це — показник якості результатів будь-якої людської діяльності, поява проблем в діяльності є ознакою недостатньої системності, а вирішення проблем — результатом підвищення рівня системності. Ідеї системності набули широкого застосування в середині XIX століття під час досліджень таких складних, динамічних об'єктів, як людське суспільство та біологічний світ.

Значний внесок у розробку системного підходу як загальної методології дослідження внесли фундаментальні праці зарубіжних і українських учених: Р. Акоффа, В. Афанасьєва, Л. фон Берталанфі, І. Блауберга, О. Богданова, В. Кінга, В. Кузьміна, Ешбі У. Роса, В. Садовського, Р. Саймона, Ф. Темникова, В. Тюхтіна, А. Уємова, Ю. Урманцева, Дж. Форрестера, Ю. Черняка, Е. Юдіна, С. Янга та інших.

Нині є значна кількість різноманітних визначень поняття «система». Численні намагання встановити деяке стандартне значення цього поняття, поки що не дали успіху, що викликано різноманітністю досліджень, у межах яких воно використовується. Зокрема, у словнику С. Ожегова пропонуються такі трактування поняття «система» — це: «1) певний порядок в розташуванні та зв'язку чого-небудь, в діях; 2) форма організації чого-небудь; 3) щось ціле, що є єдністю частин, які закономірно розташовані та знаходяться в взаємному зв'язку; 4) сукупність організацій, однорідних за своїми завданнями, або установ, об'єднаних в одне ціле [6, с. 624]. А у словнику іншомовних слів

зазначено, що «система – 1) безліч закономірно пов’язаних один з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, знань тощо), що представляє собою певне цілісне утворення, єдність; 2) порядок, обумовлений плановірним, правильним розташуванням частин у певному зв’язку, суворою послідовністю дій; 3) форма, спосіб улаштування, організація чого-небудь тощо» [10, с. 459].

Грунтовний аналіз різних визначень поняття «система» зроблений В. Садовским. Загальним для них є те, що система представляється як безліч взаємозалежних елементів, що утворюють стійку єдність і цілісність, що володіють інтегральними властивостями та закономірностями [9, с. 3].

Використання системного підходу забезпечує послідовне формування та постійне вдосконалення культури безпеки на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях (рис. 1).

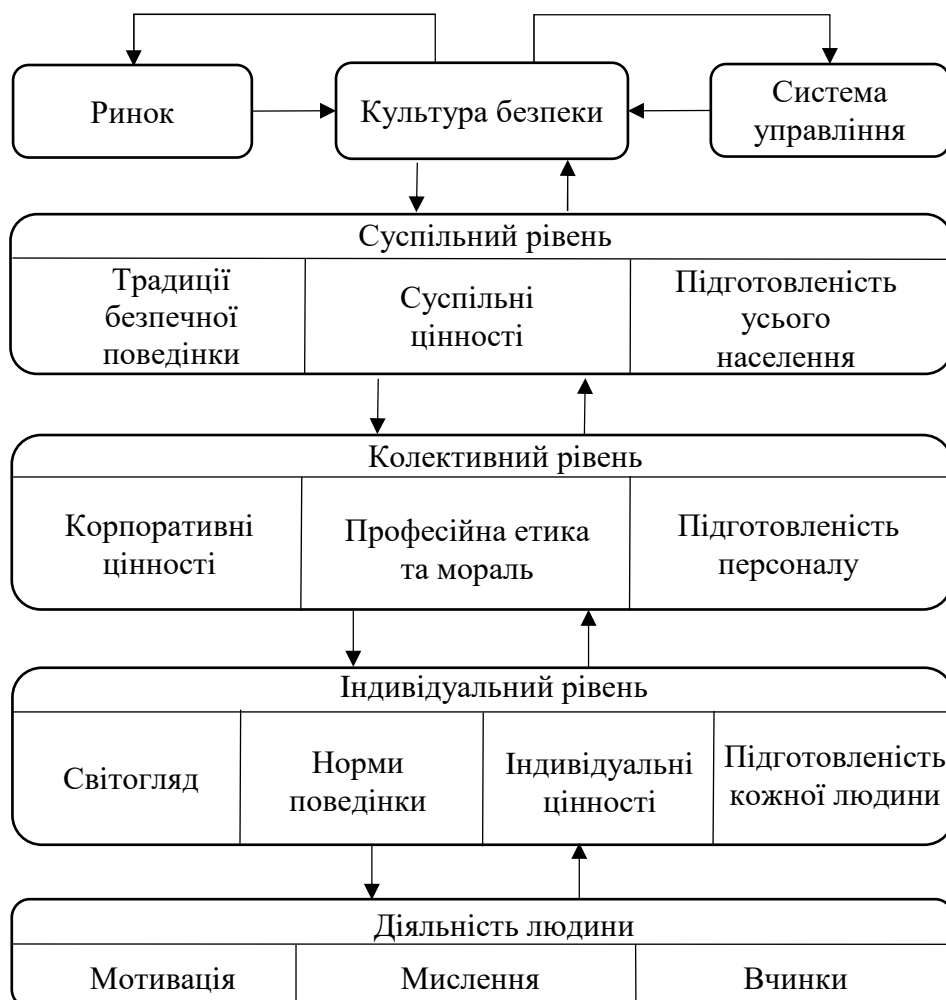

Рис. 1. Модель формування культури безпеки

Дослідники Ю. Воробйов, М. Зоріна, Р. Цаліков визначають такі складові елементи культури безпеки: на індивідуальному рівні – світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість кожної людини в галузі безпеки життєдіяльності; на колективному – корпоративні цінності, професійну етику та мораль, підготовленість персоналу у галузі безпеки; на суспільному – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість усього населення [4, 11].

Відповідними методами і засобами, що вирішують питання формування культури безпеки життєдіяльності на всіх рівнях, є: на індивідуальному рівні – сімейне виховання, навчання і виховання протягом життя в процесі вивчення дисциплін циклу безпеки життєдіяльності у школах, вищих навчальних закладах, підвищенні кваліфікації тощо, а також у громадських рухах; на колективному – розвиток системи корпоративних цінностей, професійної етики та моралі, підготовку персоналу потенційно небезпечних та інших об'єктів; на суспільно-державному – розвиток загальнонаціональної ідеології безпеки, нормативно-правової бази, удосконалення науково-технічної діяльності в галузі управління ризиками, соціальну рекламу з питань безпеки [11].

Важливу роль у формуванні культури безпеки відіграють заходи з розробки та реалізації державної політики в галузі забезпечення безпеки життєдіяльності. До особливостей такої політики належать: активна реалізація загальнодержавних і регіональних програм, спрямованих на запобігання надзвичайних ситуацій і ліквідацію їх наслідків; надання національного характеру державній політиці в сфері безпеки, залучення до формування ідеології безпеки на державному рівні всіх громадян, громадських організацій і суспільства в цілому; розвиток ринкового моніторингу безпеки та розширення комплексу товарів, які убезпечують людину; вдосконалення страхових механізмів зниження ризиків як складових культури безпеки [11].

Оскільки культура безпеки за своєю сутністю є складовою культури організації, яка поєднує в собі загальні цінності, підходи й зразки поведінки, спосіб ведення справ, що визначає особливий характер цієї організації (рис. 2).

У розроблених МАГАТЕ рекомендаціях визначено, що поліпшення стану безпеки на колективному рівні (на підприємстві, в організації) здійснюється в три етапи: використання пристроїв та систем високоякісного технічного контролю, розробка комплексної системи управління безпекою в організації та залучення більшої частини персоналу до активної та повсякденної роботи з підвищення рівня безпеки [5].

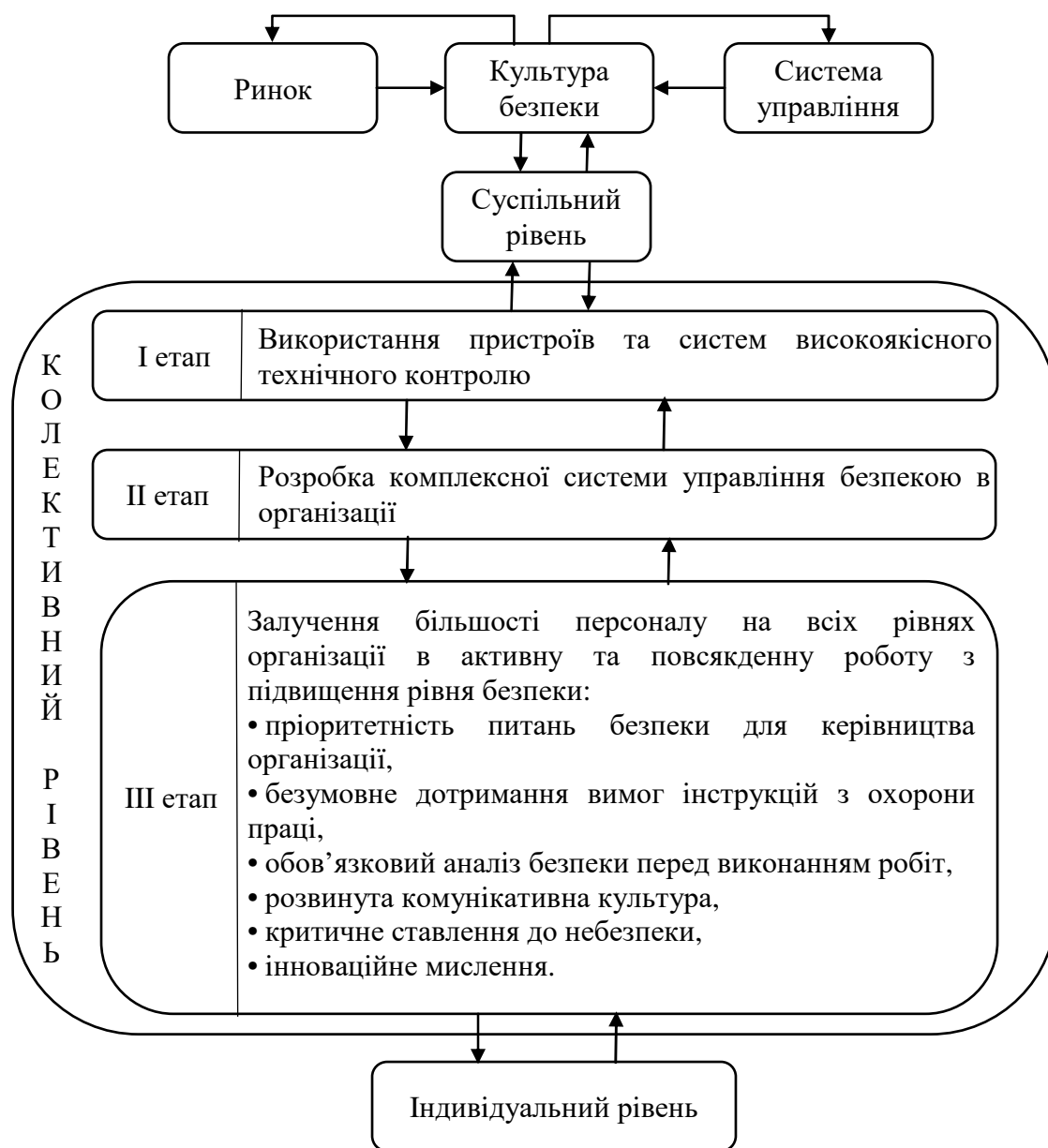

Рис. 2. Модель формування культури безпеки на колективному рівні (на підприємстві, в організації)

Розробленими в Україні нормативно-правовими актами з безпеки життєдіяльності передбачено, в основному, реалізацію в організаціях другого

етапу поліпшення стану безпеки, якого досягають завдяки зусиллям працівників, що за професійними обов'язками займаються питаннями безпеки (рис. 2). Такий стан речей знайшов своє відображення і в типовій навчальній програмі нормативної дисципліни «Безпеки життєдіяльності», метою вивчення якої є набуття майбутнім фахівцем лише здатності орієнтуватися в основних нормативно-правових актах, методах і системах забезпечення техногенної безпеки, знань організаційно-правових заходів з колективної й особистої безпеки тощо, а не набуті навичок практичного вдосконалення існуючої в організації системи безпеки та впровадження сучасних засобів убезпечення кожного працівника.

Ефективна реалізація третього етапу передбачає формування в майбутніх фахівців-економістів розуміння, що належного рівня безпеки можна досягти завдяки постійному вдосконаленню системи безпеки організації кожним працівником. Для ефективної реалізації цього етапу на підприємстві, в сучасній організації потрібно впровадження таких аспектів культури безпеки: пріоритетність питань безпеки для керівництва організації, безумовне дотримання всіма працівниками вимог інструкцій з охорони праці, обов'язковий попередній аналіз заходів безпеки перед виконанням будь-яких робіт, розвинута комунікативна культура, критичне ставлення до небезпеки й інноваційне мислення [5].

Висновки. У сучасних умовах посилення інтеграційних процесів України з Європейським Союзом, впровадження європейської системи неперервної освіти формування у студентів вищих навчальних закладах культури безпеки потребує широкого використання сучасних освітніх та інформаційних технологій. Процес формування культури безпеки у майбутніх фахівців економічних спеціальностей повинен здійснюватися також за умови використання сучасної нормативно-правової бази з питань безпеки життєдіяльності та охорони праці Європейського Союзу, що буде сприяти підвищенню конкурентності фахівців-економістів на сучасному ринку праці.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брушлинский Н.Н. Понятие риска и некоторые аспекты его анализа и оценки / Н.Н. Брушлинский, С.В. Соколов // Региональные риски ЧС : материалы IX Всероссийской научно-практической конференции по проблемам защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций, 20–21 апреля, 2004. – М. : Триада Лтд, 2004. – С. 90.
2. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : [підручник] / Є.П. Желібо, В.В. Зацарний. – К. : Каравела, 2006. – 288 с.
3. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : [навч. посібник] / Є.П. Желібо, Н.М. Заверуха, В.В. Зацарний. – К. : Каравела ; Львів : Новий Світ-2000, 2001. – 320 с.
4. Зоріна М.О. До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності / М.О. Зоріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – № 8. – С. 149 – 153.
5. Ключевые вопросы практики повышения культуры безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности. – Серия изданий по безопасности, INSAG –15. – Вена : МАГАТЭ, 2002. – 24 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1987. – 797 с.
7. Піскунова Л.Е. Безпека життєдіяльності : підручник / Л.Е. Піскунова, В.А. Прилипко, Т.О. Зубок. – К. : Академія, 2012. – 224 с.
8. Проблеми впровадження культури безпеки в Україні : аналіт. доп. / [Скалецький Ю.М., Бірюков Д.С., Мартюшева О.О., Яценко Л.Д.]. – К. : НІСД, 2012. – 56 с.
9. Садовський В.Н. Основания общей теории систем : логико-методологічний аспект / В.Н. Садовський. – М. : Наука, 1974. – 311 с.
10. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М. : Русск. яз., 1987. – 608 с.
11. Цаликов Р. Культура безопасности жизнедеятельности системообразующий фактор снижения рисков ЧС / Р. Цаликов // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2008. – № 4. – С. 3–7.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кобилянська Ірина Миколаївна – викладач природничо-математичних дисциплін Вінницького відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету державної податкової служби України.

Коло наукових інтересів: розробка теоретичних і методичних засад навчання безпеки життєдіяльності студентів у вищих навчальних закладах.

Кобилянський Олександр Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри БЖД Вінницького національного технічного університету.

Коло наукових інтересів: розробка теоретичних і методичних засад навчання безпеки життєдіяльності студентів у вищих навчальних закладах і заходів і засобів по збереженню життя та здоров'я працюючих.